

'בעת נעילת שער'

משה יצחקי

הרהורי קריאה בעקבות הרומן פני המקום של דורית פלג

פני המקום לדורית פלג הוא רומן של כפירה גדולה, ובו-בזמן אחד מהרומנים הרליגיוזיים ביותר שנכתבו בשפה העברית. נוכחותו של אלוהים בעלילת הרומן כאנטי-גיבור - כדמות אנושית בודדת, חסרת אונים לנוכח עולם שאינו נשלט עוד על ידי איזה סדר גדול, שאין בו השגחה אלוהית אלא מקריות כאוטית, סבל, רשע, שרלטנות, חוסר-אונים, זרות ובדידות - מעלה שאלות חריפות על משמעות ותכלית הקיום בעולם שניטלו ממנו האמונה והתקווה.

באופן פרדוקסלי, דווקא ריקון תכונות ה'כל-יכול', ועיצובו של אלוהים כבן אנוש ("כפות הרגליים החיוורות שלו נראו משונות בעת שהונחו זו אחר זו על האדמה החולית של השדרה", עמ' 192) החווה את תלאות הקיום בעולמנו זה; היותו של אלוהים, "כמו כולם" (עמ' 12), חשוף, בודד ומועד לגעגוע, הם העומדים ביסוד פעולתה המכרעת של דינה, גיבורת הרומן. הם הגורמים לה להכניס אותו לביתה ולעולמה, מקום שבו אף אחד, כולל אלוהים, "לא באמת מרגיש שהוא חוזר הביתה" (עמ' 12), להיות לה שותף לגידול ילדה האהוב, להתקרב אליו קרבה אינטימית, המבטלת אמנם את "יראת הכבוד" אך מאפשרת לראות באספקלריה את העצמי: היינו, אלוהים משקף לאדם את עצמו, ובכך מוליך אותו אל עצמיותו ואל הכרתו בדבר אחריותו של האדם לגורלו ולזולתו. המסע הזה עם אלוהים מאפשר להגיע בסופו של יום אל אותנטיות קיומית, לאיזה 'אף על פי כן' ולהכרה בכדאיותם של החיים.

פני המקום משוחח עם יצירות רבות. חלקן היו בתודעת הכותבת - אלה ומחבריהן נמצאים בדף התודות. חלקן, אני מניח, נכחו באיוו ידיעה שאינה יודעת; ואחרות הן ודאי תוצר הפרשנות הפרטית שלי. נפשי שלי יצאה לשוטט מתוך דפי הרומן בנתיבים המתחקים אחר דמותו של אלוהים לכל אורך תולדות האמונה בו. מרתק לבחון את אופן עיצובה של דמות האלוהים בספר הזה בהשוואה לדמותו בתנ"ך, כמו גם לדרכי עיצובו בחלק מאגדות ומדרשי חז"ל. אך מה שגרם לי כמעט לקנאה, ואחר כך לאיזה עונג ותובנה אקזיסטנציאלית עמוקה, הוא האופן שבו מצליחה דינה, גיבורתה של דורית פלג, להתגבר על כל המכשולים שעמדו בפני גיבוריו של קפקא, ובהם האיש מן היישוב בסיפור 'לפני שער החוק', אשר לא הצליח עד יום מותו להיכנס מבעד לשער החוק - שער שהיה מיועד אך ורק לו, מתברר, אך ברגע שהגיע, לבסוף, לידיעה הזאת (מפיו של הזקיף הטטארי מטיל האימה), נסגר השער בפניו לעד.

דינה של דורית פלג מבינה שלא תצליח להיכנס אל שער החוק, אל הפרדס, כדי להבין את פשר הבריאה, לחוות את המקום שאין לו ראשית ואחרית, להבין את תכלית הקיום והמעשים, לעמוד על פשר הסבל והכאב הקיומי; ולכן היא מושכת את אלוהים אל מחוץ לטריטוריה שלו, ומשכנת אותו בטריטוריה שלה. במקום שדינה תיאבק עם זקיפים טטאריים ושאר מלאכי שרת ומלאכי חבלה, היא נותנת לאלוהים את ביתה - והאם אפשר באמת לקרוא לבית הזה, הארעי ותלוי-על-בלימה ככל שאר הדברים בעולמה, בית? - כנמל-בית לשיטוטיו: כפועל זבל בעיריית תל אביב, כמובטל, או כ"איש קדוש", מעין באבא-בובה, בעיר הקודש. וכך הוא לומד להכיר, מקרוב, לאן התגלגל העולם שברא (אם ברא), ולהבין את חוקי הכאוס הנמצא מחוץ לשער עולמו - להכיר את המקום אליו גירש את האדם.

עיצובו של אלוהים בדמות בן-אנוש וכאומן מוכר לנו ממקורות רבים: בדידותו של אלוהים הרי הביאה אותו, כידוע, לברוא אדם ולנטוע גן; ובאחד מסיפורי הבריאה (בראשית ב') אלוהים מתואר כיוצר בחמר וכנטוע. בפרק אחר, אלוהים (בדמות שלושה אנשים) מתארך באוהלו של אברהם, ונעלב ממש כאשר שרה צוחקת לבשרתו כי לעת בלותה

ל" א חשבתי על אלוהים עד שראיתי אותו. מולי על הספסל באוטובוס" (עמ' 9).

כך, בנסיעת לילה בקו חמש בתל אביב, בדרך הביתה, ללא תמרות אש ועשן, פוגשת דינה גיבורת הרומן פני המקום את אלוהים, מכניסה אותו אל ביתה ומדריכה אותו בשבילי העולם הזה. במסע זה על סף התהום מאירה נוכחותו האנושית של אלוהים את עולמה, ההולך ומתאיין, באור אחר.

כבר בעמודים הראשונים של הרומן היפה והמוזר הזה, חשתי במשהו שרולאן בארת' קרא לו "חויית עונג". אך לפני שאכנס לעובי הקורה ואנסה לעמוד על מרכיביה של החוויה הזו בקריאת הטקסט, הייתי רוצה, לשיטתו של בארת', לדחות את סיפוקו המיידי של הקורא, ולהקדים ולומר כמה מילים על נסיבות קריאתו של הספר, שכן יש קשר בין הדברים.

מדי שנה, בערבו של יום הכיפורים, אני מהרהר ביני לביני על מיני שערים הנפתחים לנפש כדי שתוכל לצאת מגבולותיה, לשוטט אל המקום ממנו תוכל להשיג את מהותה ולעמוד כבת מרון בפני בית דינה, ומשם תחזור - אם תחזור - לשכון בשלום ובאמת עד למסע הנדודים הבא.

כשגופי חש כי הנפש מוכנה ומוזמנה למסע, אני מתעטף בשתיקה ומוזמן לה מסלולי שיטוט, צלילה והמראה מתוך דפי ספר: מתחיל ב'כל נדר', ממשיך ב'אבינו מלכנו, חגנו ענגנו...', פונה ל'לפני שער החוק' של קפקא, משם צולל ל'גילוי וכיסוי בלשון' של ביאליק, מתעכב שוב ושוב באחד מכתבי ברנר ובתוכם תמיד המאמר 'על הדרך' מתוך 'המעורר' ומקנח בסיפור מתוך ספר המעשים של עגנון. השנה שינתי מעט ממנהגי, ובשחרית יום הכיפורים פניתי לקרוא את פני המקום לדורית פלג. מתוך הקריאה של היום ההוא, המיוחדת במינה, אנסה לפענח את 'חויית העונג'. זהו ספר שיש בו תמהיל חידתי, מדויק ואמין של כאב וחיפוש מרפא, בוטות ועדינות, עליבות ויופי, עצב גדול והומור, בדידות וחוסר ישע, המוצאים נחמה ומרגוע במקום שעדיין, אולי, אינו פגוע - בילד. הלשון עשירה ומדויקת בכל משלב בו בוחרת דורית פלג לתאר את המקום ואת פניו (שני שמות עצם שכל אחד מביניהם ניתן ליותר מפרשנות אחת): את הבהיר ואת המעורפל, את החשוך ואת המואר, את הדמוני ואת האנושי.

ייוולד לה ילד (בראשית י"ח). מיד אחר כך הוא רוצה לחסל את אנשי סדום שרשעתם גדשה את הסאה, ואברהם נושא-ונותן עמו, ואף מצליח להשקיט את זעפו ולמתן קנאותו. מפאת קוצר היריעה אביא רק שתי דוגמאות מספרות המדרש והאגדה. בראשונה, מנסה המדרש להוכיח כי אלוהים מצוי בבית הכנסת ואף מניח תפילין (תלמוד בבלי, ברכות ו' ע"א). השנייה מצויה במחלוקת הידועה בעניין תנורו של עכנאי. רבי נתן פגש באליהו ושאל אותו מה עשה אלוהים בזמן המחלוקת והעיונות בין ר' אליעזר לחכמים, ואליהו משיב "חייך ואמר, נצחוני בני, נצחוני בני..." (בבא מציעא, דף נט ע"ב). היינו: מרגע שניתנה תורה לידי בני אדם, כל ההכרעות, המעשים והתוצאות - בידי בני אדם ולא בידי שמים.

הדוגמאות הללו, ועוד רבות אחרות, משקפות את דרכי השיח האפשריות (וכנראה רצויות)

על פי עולמם של חלק מחכמי המשנה והתלמוד: שיח בין אדם לאלוהים קרוב, אנושי ובעל חולשות כמונו. מה שמאפשר, באופן פרדוקסלי, לשרוד בעולם כאוטי שאין בו השגחה - ודאי שלא אישית - אך ניתן לדבר בו עם אלוהים, להתווכח עמו, לנהל משא ומתן שיוביל, בסופו של דבר, להכרעות ולמעשים שיהיה בהם ההד האלוהי. מה שאולי יצמיח את האנושי, ואת האחריות של אדם לזולתו.

הרומן פני המקום מעמיד למבחן את המושג 'השגחה פרטית'. הבחינה, והערעור, מעוצבים באופן ספרותי על ידי הובלת הקוראים ברחובות תל אביב ובבתיה המאוכלסים אנשים קשי יום - ביניהם קבצנים, זוגות משועבדות לסוחר בבשר נשים, בעלי מכולת שכונתית עלובה, לבורגניות של קופת-חולים. את המסע הזה עובר הקורא יחד עם דינה, גיבורת הרומן, המחליטה לוותר על מקום עבודה ופרנסה משום שהוא תובע ממנה לוותר על מרחב זמן אנושיים ועל אימהות לטובת חברת היי-טק; ועם אלוהים, גיבור המשנה (או האנטי-גיבור) של הספר, המפוסר אף הוא מעבודתו כפועל זבל בעירית תל אביב ונותר מובטל, לאחר שחדל גם "לקרוא" עתידות לבני ירושלים. דינה תובעת מאלוהים

תשובה לקיום העלוב של בראיו. לעתים היא מבקשת, כמו כל שאר האנשים המאכלסים את דפי הרומן - ואת עולמנו - שיתערב לשינוי: שיציל, בעזרת נס או קסם, אנשים מחורבנם, או יקומם אותם מהריסותיהם. אלוהים לא רק שאינו נענה לתביעה זו של השגחה פרטית ומתעקש שלא להתערב, הוא מגיב עליה בכעס - לעתים בזעם אין-אונים ("מה רצית, אמר - שאני אמסור את העולם לכביסה?", עמ' 31).

ספק מתוך בחירה, ספק מחוסר ברירה, נע אלוהים של דינה בתוך הכאוס יחד עם בראיו עד התובנה הסופית - כי העולם הזה, שיצא משליטתו, ימשיך להתנהל בלעדיו. תוך כדי כך, הגיבורה, ונאחזו איתה, מובלים להכרה באי-קיומו כישות משגיחה, מחוללת ניסים, מתקנת פגמים ומתערבת במצעד האיוולת האנושי, כפי שהיא ועוד רבים אחרים היו רוצים שיהיה - באורח שיסיר את האחריות האישית מעל כתפיהם ויעמוס אותה במקומם. במילים אחרות, יחליף את כינונה

של מערכת מוסרית פנימית באוסף חוקים חיצוניים המועדים להתאבנות.

לעניין זה ניתן למצוא הד בספרות התלמוד, בין היתר בשאלה עד היכן כיבוד הורים. האגדה שמוליכה את הקורא באמצעות הנוכרי מאשקלון - דמא בן נתינה למסקנה כי עשייה מתוך קוד מוסרי פנימי גדולה יותר מאשר עשייה שמקורה בציווי, מסתיימת בפסיקתו של ר' חנינא כי "גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה" (בבלי, קידושין, דף לא ע"א). אך דווקא הנחרצות שר' חנינא נדרש לה, מלמדת כי היו לא מעט שסברו שגדולה יותר עשייה שמקורה מערכת מוסרית פנימית. היינו, גדול מי שאינו מצווה ועושה ממי שמצווה ועושה.

יחד עם חוסר הנוחות שחשתי לעתים מהלשון הבוטה המופנית לנמען האלוהי-הארצי, הרי אלוהים בדמותו האנושית ועיצובו - כפועל זבל, כבן זוג החי עם אשה בשר ודם, כאב חורג לבנה נירי, כמאזין להרצאה של מחזיר בתשובה, ובהדהוד והקבלה של זהויות בין 'אב גדול' לאביה של דינה - עורר בי אהבה גדולה. התחפשות והמסכות האנושיות של אלוהים איפשרו לי כקורא להיכנס אל המרחב הזה, המוגן והלא-מוגן בו-זמנית, ולנהל דיאלוגים משלי עם אלוהים. זה שברומן, זה שבספרות המקרא וחז"ל, וזה הנכנס לפעמים לביתי שלי, אך בשונה מאלוהים של דורית פלג, אצלי הוא לפעמים מגיע מחופש בדמויות של נשים.

דורית פלג מוציאה את אלוהים מהפרדס שאליו נכנסו ר' עקיבא, בן עזאי, בן זומא ואלישע בן אבויה (בבלי, מסכת תגינה, דף יד' ע"ב), ומורידה אותו אל רחובות העולם - בחלק מפניו, הגיהנום - התל-אביבי, כדי שיכיר מקרוב את בראיו הבודדים, הנאנקים, הנעשקים. היא מוליכה אותו ללא רחמים להתבונן בשרלטנים המציעים מקסמי שווה בשמו ובשם תורתו. דומה לפעמים כי דינה, הדמות המרכזית ברומן, היא גלגול מודרני של אלישע בן אבויה, הוא ה"אחר" שקיצץ בנטיעות משום שלא יכול היה לסבול את הפער בין האוטופיה הגלומה בתורה, באמונה באל, לבין המימוש המעוות שלה במציאות. מושג 'המקום' (על שני מובניו: זה הרגיל, וכמובן גם כאחד מכינויי

ספק מתוך בחירה, ספק מחוסר ברירה, נע אלוהים של דינה בתוך הכאוס יחד עם בראיו עד התובנה הסופית - כי העולם הזה, שיצא משליטתו, ימשיך להתנהל בלעדיו

חגית בת אליעזר

זמן פיוס

האלוהים) מעוצב ומטופל ברומן באופן שממשיך, מרחיב ומעמיק את מסורת הספרות העברית שעסקה בנושא זה. תל אביב, כמקום נושא משמעות, זכתה לטיפול על ידי יוצרים רבים בספרות העברית. המשותף לחלק מהסיפורים, ובהם זה של דורית פלג, הוא עיצובו של המרחב התל-אביבי כגיהנום או כשאל תחתיות, וניכר בו ביחס הזה שיש בו רגשות מעורבים של דחייה ומשיכה, אהבה ושנאה. תל אביב מעוצבת בסיפורים אלה כמקום ללא סיכוי לגאולה, לא למקום ולא לאנשים (שהם עצמם אינם נותנים לו את הסיכוי). הבולט מכולם בהקשר זה הוא יעקב שבתאי ב'זכרון דברים' ו'סוף דבר'. אם קיים סיכוי לגאולה בספרים אלו הוא נמצא מחוץ לתל-אביב. לעתים בגליל או בעמק, לעתים, בדמותו של ילד. אצל דורית פלג מצאתי שילוב מרתק. גם כאן, ספק אם הגאולה נמצאת במרחב האורבני. ואולם הוא איננו גיהנום בלבד. יש בו רגעים של חסד: רגע של הארה מול סילונו המים, במקלחת רגילה של דירה רגילה בבית משותף רגיל שברגלים. בהושטת-יד סולידרית בין נהג משאית ובל לפועל. אך רגעי החסד השלמים יותר מתקיימים מחוץ לעיר, ביציאה ל"שדה". רגעים אלה נמצאים למי שיש לו (לה) עיניים לראות את המופלא. רגעים אלה ניתן לכנות גם כרגעי קדושה - קדושת החיים. אך באופן מודגש יותר לאורך הרומן, הגאולה, התקווה והנחמה מגולמות בכנה של דינה, הקרוי גירי - הניר שלי (נושא השמות ומדרשי השמות ברומן, כמו דינה, שמה של הגיבורה, או שם שכנתה של דינה, גברת גוטקינד - בת האל, ועוד, ראוי לדיון נפרד). תכונות הניר, השדה, המרחב הפתוח, יחד עם כל מה שילד קטן מהווה עבור אמו; המקום הפתוח עדיין של הילדות, הלא מקולקל, שם המופלא תמיד אפשרי ולגמרי לא מפתיע, הם-הם הסיכוי לגאולה.

בסוף מאמרו 'על הדרך' פונה יוסף חיים ברנר אל בן ישראל בקריאה דרשנית שהיא מהדרשות המודרניות הגדולות ביותר בתולדות העת החדשה: "...שמע בן ישראל, שמע בן הצער, שא ראשך - ויינשאו פתחי עולם, אל מנוחה ואל הונאה עצמית, תהי איזה שתהיה, אל יראה מפני כל תוצאות, תהיינה מה שתהיינה, אל קורט של שקר ורכות הלב, הלאה עננים, צא מנקרת הצור, הסר מעליך את הכף, גשה עד הערפל, עלה לפרדס, ראה את פני ההוויה, השג את מהותה, את כבודה, התקדש...".

במוצאי יום כיפור, לאחר שסיימתי לקרוא את פני המקום, חשתי שדורית פלג הצליחה לממש באמצעות הרומן את קריאתו של יוסף חיים ברנר, ויחד עם דינה היתה נפשי במסע התבוננות, התעוררות וחשבון. ולהן, ולשאר הנפשות הבודות והלא-בודות, תודתי. ■

דורית פלג: פני המקום, עורכת נועה מנהיים, הוצאת זמורה ביתן, סדרת עמודים לספרות עברית 2006, 463 עמ'

ד"ר משה יצחקי הוא משורר, ראש החוג לספרות ומבצע יצירתי במכללה האקדמית לחינוך אורנים, עורך כתב העת לספרות ולאמנות של המכללה, 'קו נטוי'

□ שְׁנֵי עֲצֵי תְּאֵנָה אֶלֶּה
נִטְעֲנוּ יַחַד
בְּאוֹתוֹ אָבִיב מִשְׁתָּף
בְּהִיר פְּרִיחוֹת
מִתְקַמֵּק תְּקוּוֹת

□ לֹא הֵיטְבְּנוּ אֶחֱזָה תַּחַת תְּאֵנָתְנוּ
רוֹחוֹת תְּשׁוּקוֹת זְרוֹת
פְּזָרוּ אוֹתְנוּ אֶל זְרוּעוֹת אַחֲרֵים

□ הַעֲצִים עוֹדִם יַחַד
הוֹמִים בְּרוּחַ הַקְּלָה
עֲנָפֵי זְרוּעוֹת חוֹבְקוֹת
פִּיּוֹת פְּרִים הַמְּתוּק
מְנִסִּים לְשַׁחֲזוֹר אֶת דְּבִשֶׁת נְשִׁיקוֹתֵינוּ

□ הַיּוֹם לֹא עֲשִׂיתִי דָּבָר
מִשְׁמְעוֹתַי:
לֹא מִצָּאתַי אֶהְבֶּה חֲדָשָׁה

□ עֲכָשׁוּ בְּעָרֵב הֶרֶב הַיּוֹרֵד
כְּמִטְסָה קִטִּיפָה עַל הַצֶּגֶה יוֹמִית
מָה אוֹכֵל לְעֵשׂוֹת
כְּדִי לְהַצִּיל אֶת חֲלָקִיק הַחַיִּים
הַזֶּה
מִסְכָּנָת שְׂכָתָה מִחֲלָטָה

□ יְכוּלָה לוֹמַר בְּנֻדְאוֹת
הֵיוּ לִי גְעוּרִים

□ כְּשֶׁהָיִים חִבֵּק אוֹתִי בֵּין גְּלוֹי
הַחוּף הָיָה פְּרוּשׁ לְרַגְלִי
וְלֹא מִטְרָשׁ מְלוֹנוֹת
הַשְּׂמֶשׁ הָיְתָה יְדִידוֹתִית לְאַדָּם
אוּ לְפָחוֹת כֶּךָ חֲשַׁבְנוּ

□ הֵיִינוּ חוֹגְגִים אֶת עֲצָמְנוּ
בְּפִשְׁטוֹת הַהוֹה

□ הָאֶהְבֶּה הָיְתָה קְלָה וּבְהִירָה
וּמְבִטַחַת כִּיּוֹם הַמָּתָר

□ הַחוּף אָבֵד הַשְּׂמֶשׁ גְּאֶסְרָה
הַזְמַן כְּשׁוֹדֵד אֵיבָרִים אֶכְזָרִי
עָקַר מִנְפֶשִׁי אֶת חַיּוֹת הַנְּעוּרִים הַיִּקְרָה
הַבְּדִידוֹת פְּשֻׁתָה בָּהּ
כְּרַקְמַת מְלוֹי